

Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyine Yönelik Askerî Harekât ve Stratejisinin Tarihsel Arka Planı

Enes Demir*

Bölgenin Tarihî ve Coğrafi Önemi

Bugün Irak'ın kuzeyi olan coğrafya, yani Musul Vilayeti toprakları, Anadolu'nun doğal ve coğrafi uzantısı olup Anadolu'dan önce 10. yüzyılın başlarından itibaren Türklerin yerleşmeye başladığı ilk bölgeler arasında yer almıştır. Yakınoğu'nun kavşak noktasında yer alan bölge, bereketli topraklarıyla tarih boyunca birçok egemen gücün hakimiyet kurmaya çalıştığı bir coğrafya olmuştur.¹

Tarihî ticaret yolları üzerinde yer almakta olup bu yönüyle de stratejik öneme sahip olan bölge,² coğrafi önemine binaen de muhtelif güçlerin hakimiyet kurmak için mücadelelerine sahne olmuştur. Bölge aynı zamanda muhtelif etnik grupların ortak yaşama alanı olan bereketli topraklara sahipti.³ Bu kapsamda tarihten günümüze Irak'ın kuzeyinde Türkmeler, Kürtler ve Araplarla birlikte Nasturi, Süryani ve Asuri gibi farklı din ve ırktan insanlar yaşamaktadır. Son bin yıllık süreçte Selçuklu ve Osmanlı idaresinde kalan Musul Vilayeti toprakları, asırlarca Türk ve İran devletleri arasında egemenlik mücadelesine sahne olmuştur. Bu bölge Türk idaresi döneminde Musul Vilayeti olarak teşkilatlandırılmış olup esasında, son yüzyıla kadar Irak olarak ifade edilen coğrafyanın dışında kalan bir bölge idi.⁴

Musul Vilayeti, Musul, Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarından oluşan bölgeyi ihtiva etmekte olup Erbil ise Kerkük'e bağlyken daha sonradan sancak statüsüne ulaşmıştır. Musul Vilayeti'nin Musul Sancağı'na bağly kaza merkezleri ise Sincar, Zaho, Dohuk, İmadiye, Akra ve Zibar şehirleriydi. Kerkük'e bağly kazalar ise

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-2661-9421

1 Cengiz Eroğlu-Murat Babuçoğlu-Orhan Özdil, *Osmanlı Vilayet Sahnemelerinde Musul*, Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara 2005, s 15-16,149.

2 Remzi Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 77.

3 Sami Es-Sakkar, "Musul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XXXI, s. 361.

4 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mîsâk-ı Millî II*, s. 24, 52-60.

Revanduz (Soran), Salahiye/Kifri, Köysancak, Raniye ve Tuz Hurmatu idi.⁵ Zibar konum itibarıyla Hakkari'ye yakın olduğu ve dağlık alanda yer aldığı için bu bölge arasında kalan köy ve aşiretler zaman zaman Hakkari'ye bazen de Zibar'a bağlanmıştır.

Bugün Türkiye sınır hattında yer alan; İmadiye, Akra, Barzan, Hakurk ve Zibar bölgeleri ve çevresindeki birçok köy ve yerleşim yeri esasında Osmanlı devrinin sonlarında, Sultan II. Abdülhamid'in Emlâk-ı Hümâyün arazilerine alınarak imar edilmişti. Sultan II. Abdülhamid'in bu politikası kapsamında yine bu süreçte özellikle Büyük Zap'ın kuzeyinde kalan Zibar, Yüksekova ve Şemdinli arasındaki bölgeye, göçebe Kürtlerin yerleştirilerek huzurun sağlanmasına ve Nasturi nüfusuna karşın Müslüman nüfusun artırılması hedeflenmişti.⁶

Demografik Durum

Irak Coğrafyası, Türklerin Yakınoğu Coğrafyasında Anadolu'dan önce yerleştiği bölgelerin başında gelmekteydi. Özellikle 10. yüzyılda Irak'ın kuzeyindeki Musul Vilayeti ve çevresinde Türk yerleşimleri vuku bulmuştu. 11. yüzyıldan itibaren ise Suriye'nin kuzey bölgesine (Halep ve çevresi) doğru bir Türk göçleri ve yerleşimleri başlamıştı. Dolayısıyla Anadolu'dan önce Irak ve Suriye bölgesinin Türkleşme süreci içerisine girdiği ifade edilebilir. Osmanlı idaresi döneminde de bölgeye sistemli olarak Türkmenlerin iskân edilmesine devam edilmişti. Birinci Dünya Savaşı dönemine bakıldığında ise Musul Vilayeti nüfusunu sırasıyla Kürtler, Türkler, Araplar ve bazı gayr-ı müslim unsurlar oluştuyordu.⁷

Özellikle son 100 yıllık sürece ilişkin siyasi, askerî ve coğrafi gelişmeler göz önüne alındığında bölgenin son yüzyıldaki nüfus ve demografik özellikleri belirleyici olmaktadır. Bu kapsamda 23 Ekim 1918 tarihli bir nüfus raporu, Musul Vilayeti ve çevresinin etnik yapısına ilişkin ayrıntılar bilgileri sunmaktadır. 1918 Mondros Mütarekesi'nden 7 gün önce Osmanlı Devleti'nin birçok kurumu tarafından gözden geçirildikten sonra nüfus komisyonunca ilan edilen nüfus raporuna göre Musul Vilayeti'ndeki Türk-Kürt ve Arap mntıkası şu şekilde yapılmıştır:

5 Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye*, s. 83-86.

6 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mısâk-ı Millî II*, s. 31-34. Tüm bu alanların son yıllarda Irak'ın kuzeyinde bölücü terör örgütünün yoğun olarak faaliyet gösterdiği ve Türkiye'ye sızma girişimi/saldırı da bulunduğu alanlar olduğu bölgeler olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla Türk ordusunun, örgüte yönelik bölgedeki sınır ötesi askerî harekâtları, oldukça dağlık ve engebeli olan bu arazide icra edilmektedir.

7 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mısâk-ı Millî II*, s. 52-59, 104-107, 137.

Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyine Yönelik Askerî Harekât ve Stratejisinin Tarihsel Arka Planı

“Türk Arap mıntkası hudûdu Rakka cenûbunda Fırat nehrini bıraktıktan sonra Sebhe/Sübha nâhiyesi şimâlınden şarka doğru giderek Kevkeb mevki'inden Habur nehrini geçer ve cenûba mâil bir istikâmette Dicle nehrine kadar gelir. Bu hattın şimâlinde Habur Hasıççe ve Kevkeb mıntkasında sâkin Arap yoktur. Köy denilebilecek mevki'ler Çerkesler ve Türklerle meskûndur. Vâkı'a Fırat nehrinin şimâlinde yirmi beş bin çadır ve yüz bin nüfûstan ibaret Gazze aşireti var ise de bunların asıl yerleri Bağdad ile Şam arasındır.⁸

(...) Gevkep'ten i'tibâren Dicle'ye kadar olan bu hattın şimâlinde Dicle'nin garbindeki Beyaban'da Arap olarak yalnız Şemr aşireti dolaşır fakat burası Şemrlerin kadîm bir mevki'i değildir. Şemrler İbn-i Reşid aşâirinin bir şubesi olup bundan yetmiş seksen sene evvel bir isyan üzerine asıl aşiretten ayrılarak (El-Hâ'il) den gelmişlerdir. Şemrler Hamid Bey fırkası ve Asi Bey fırkası nâmıyla iki fırkadan mürekkep cem'an beş bin çadırdı yirmi bin nüfûsturlar. Dicle'nin garbindaki Beyaban'da yaylalarda kışlarlar. Bunların vücûdu buranın Araplığına delâlet etmez. Kezâ bu hattın şimâlinde kalan Mardin livâ ve kasabası kâmilen Türktür. Vâkı'a Mardin'de Tayfa aşireti vardır ve bunlar biraz Arapça konuşurlar ama Arapça'yı orada öğrenmiş olup esâsen Kürttürler. Mardin ahâlisinin Türklerin ahfâdından olduğuna lisânları ve an'anât ve âdetleri en büyük burhandır.

Bundan sonra hudûd-ı Tikrit'in şimâlınden Dicle'yi geçer ve bu hudûdun şimâlinde kalan Kerkük sancağı ve Musul köyleri kâmilen Türktür. Yalnız köylerde ahâliye Kürt de karışır. Musul kasabası Araptır şu kadarki Musul'daki Araplar Bağdad şehrindeki Türklerden daha azdır. Musul'da yirmi bin Türk vardır. Bu hudûdun şimâlinde kalan Dizeyi aşireti muhteliten Türk ve Kürtlerden mürekkeptir. Caf aşireti Menkur aşireti kâmilen Türktür ki bunlar kışın memâlik-i Osmaniye'de yazın İran'da kalırlar.⁹

Türk Arap mıntkasını birbirinden ayıran hudûd Tikrit'in şimâline Dicle nehrini kat' ettikten sonra Dil-i Abbas? ve Şehrban ve Mendeli ve Bure? ve Garbiye mevki'lerini şimâlde bırakarak Basra vilayeti hudûduna müntehi olur. Dilli Abbas'da Arap yoktur. Burada Çerkes ve Türk muhteliten sâkindirler. Kızıl Ribat Mendeli ve Bure tamamen Türktür.”¹⁰

İlgili nüfus kaydında, Musul'un merkez kasabasında Arapların mukim olduğu, köylerinde önemli sayıda Türk'ün yaşadığı ve bazı köylerinde ise Kürtlerin yaşadığı

8 BOA (Osmanlı Arşivi), *HR. SİS.* 2304/08-07-02.

9 BOA, *HR. SİS.* 2304/08-07-03.

10 BOA, *HR. SİS.* 2304/08-07-04.

belirtilmiştir. Belgede ayrıca, bölgedeki aşiretlerin buldukları konumlar ve yazlık kışlık olarak kullandıkları mntıklalarda yer almıştır. Ayrıca Süleymaniye'deki bazı bölgeler ile İran sınırındaki bazı yerlerin Türk nüfusu barındırdığı görülmektedir ki bu hat Süleymaniye'nin güneyi Mendeli-Hanekin hattıdır. Türklerin bulunduğu bir diğer hat ise Tikrit'in kuzeyindeki bölge olup burası, Tuz Hurmatu'dan başlayıp Salahiye, Dakuk, Kerkük, Altunköprü ve Erbil bölgesidir.

Bölgenin 100 yıl önceki demografik yapısına ilişkin bir diğer rapor, 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Sabis Paşa'nın 1 Kasım 1918'de İstanbul'a yolladığı yazı da yer almaktadır. Buna göre, “Musul vilâyeti Arap değildir. Esâsen Kürtistan mntıkası Diyarbakir tarafından gelecek Mardin, Nusaybin, Sincar, Musul, Kerkük, Salahiye, Kızılribat, hattı üzerinde ve şarkındaki mntıkada temâdi eder. Bu hattın cenûb-ı garbisi bedevi Araplarla meşkündür. Mardin, Nusaybin, Sincar ve Musul etrafı ve Musul Kızılribat Çayı'nın şarka tamamen Kürttür bir tek Arap yoktur.

Musul vilâyetinde Arap ekseriyetini hâiz yalnız nüfus Musul şehri vardır. Bu şehirde Türk de Kürt de çoktur. Erbil, Altunköprü, Kerkük, Dohuk, Salahiye ve civarlarındaki birçok köyler tamamen hâlis Türktür. Bunlar Murad-ı Rabi' zâmanından kalma mücâhidin ve hudûd muhâfızları sülâlesidir. Bu havâlide Arabistan nâmına ancak Cebel-i Hamrin'e kadar Fırat yolu ile bunlar arasındaki el-Cezîre ve Şam çölleri gösterilebilir. Vilâyet-i nüfus mecmû'asının ancak bir rub'unun (çeyrek) Türk ve nisfinin (yarısının) Kürt olduğuna kavîyen hüküm olunabilir.”¹¹

1923 yılında Lozan görüşmeleri esnasında Türk heyeti tarafından konferansa ve sonrasında 1925 yılında Cemiyet-i Akvam'a sunulan nüfus bilgilerine göre Musul Vilayeti ile vilayete bağlı Musul, Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarının nüfus oranı şu şekilde idi:¹²

Sancak Adı*	KÜRT	TÜRK	ARAP	Diğer Unsurlar
MUSUL	104.000 %48,1	35.000 %16,2	28.000 %12,9	49.000 %22,6
KERKÜK	97.000 %52,5	79.000 % 43	8.000 %4,5	---
SÜLEYMANİYE	62.830 %61	32.960 %32	7.210 %7	---
MUSUL VİLAYETİ TOPLAM	263.830 % 52.4	146.960 % 29.2	43.210 % 8.6	49.000 % 9.7

11 BOA, HR. S.Y.S. 2304/08-22.

12 BOA, HR. S.Y.S. 2656/7-17.

Bu nüfus oranlarına bakıldığında Musul Vilayeti genelinde nüfusun üçte birini Türkmenlerin oluşturduğu görülmektedir.¹³ Bununla birlikte Musul Vilayeti'nin Irak Devleti'nin idaresine geçmesinden günümüze kadar olan süreçte, Arap milliyetçiliği politikalarının uygulanmaya başlamasıyla bir politika ekseninde Türkmenlerin sindirilmeye çalışılması; dolayısıyla Türkmenler üzerine gerçekleşen katliamlar ve baskılar ile göç ettirme politikası ile Türkmen nüfus oransal olarak azalmaya başlamıştır. Ayrıca Irak'ın orta ve güney bölgelerinden Musul sınırlarına birçok Arap ailesi iskân edilmiş ve demografik yapı değiştirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra bilhassa İran bölgesinden Musul Vilayeti'nin kuzey ve doğu kesimlerine yoğun bir şekilde Kürtlerin iskân edildiği görülmektedir. Nitekim günümüzde Türkiye sınırındaki yerleşim yerleri ve köyleri büyük bir çoğunlukla Kürtlerin, bununla birlikte Ezidi, Nasturi gibi Hristiyanların yaşadığı bir etnik yapıya haizdir. Özellikle Şemdinli ve Çukurca güneyindeki Hakurk, Zibar, Soran, Akra ve Zaho hattında; dağınık bir halde Kürt aşiretleri yaşamaktadır. Buradaki aşiretler, Barzan, Zibar, Herki, Surçi/Sürücü, Goyi, Sorani, Caf ve Sindi aşiretleridir.

Barzani bölgesindeki Kurmanci/Badini Kürtler arasında daha katı/muhafazakâr bir yaşam varken; Süleymaniye ve devamındaki Kandil bölgesi yani Sorani hattında, daha seküler Kürtler yaşamakta olup aşiret bağları diğer bölgelere göre daha esnek ve zayıftır.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Osmanlı Ordusu

Birinci Dünya Savaşı sonlarında Irak Cephesi, 6. Ordu'nun görev alanı içerisindeydi. 1914 yılı sonlarında yaptığı Basra çıkarmasıyla kısa bir sürede Basra Vilayeti'ni işgal eden İngiliz birlikleri, 29 Nisan 1916'daki Kûtü'l-Amâre yenilgisi ile bir müddet duraksamıştı. Fakat kısa sürede toparlanan ve esasında Bağdat ve Musul Vilayetlerini ele geçirme hedeflerinden vazgeçmeyen İngilizler, yeni takviye birlikleri ile Kût'tan başlayarak ileri harekât başlatmışlardı. İngiliz ordusunun 1917 Şubat'ında başlayan harekâtının ilk etabı, 23 Şubat'ta Kûtü'l-Amâre'nin kaybıyla sonuçlanmıştı.¹⁵ Akabinde kritik önemi haiz Bağdat şehri, 11 Mart 1917'de Osmanlı ordusunun çekilmesiyle İngilizlerce işgal edilmişti. Bağdat'ın kaybedilişi, Osmanlı Devleti ve ordusunun moral ve maneviyatını ciddi ölçüde etkilemişti. Zira İslam'ın başı olan Halife tarafından idare edilen Osmanlı

13 Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s. 5, 8.

14 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mısak-ı Milli II*, s. 404-409.

15 Ramazan Sonat, *Harb-i Umûmî'de Bağdat (1914-1918)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2017, 34-36, 50-89.

Devleti'nin İslam Dünyasının önemli ve sembol şehirlerinden biri olan Bağdat'ı kaybetmesi, bu cephede geri dönülmez kayıpların başlangıcı olmuştur.¹⁶

Bağdat'ın kaybedilişinin kritik sonuçları olmuş, Basra Vilayetinden sonra Bağdat Vilayetinin de Osmanlı Devleti'nin elinden çıkış süreci hızlanmıştır. Böylece bugünkü Irak coğrafyasında yer alan Musul Vilayeti'nin de İngiliz işgaline açık bir hale gelmesinin önü açılmıştı. Nitekim Bağdat'ı alan İngilizler, henüz 10 ay önce Kût yenilgisini aldıkları bu cephede; bir buçuk aylık zaman zarfında yaklaşık 200 km'lik alanı güneyden kuzeye doğru ele geçirerek kat etmişlerdi. Bu süreçte İngilizler, Bağdat ve Samarra'nın kuzeyine de hemen harekât yapmayı planlasalar da gerek askerî saha şartları gerekse mevsimsel problemler onların Kerkük-Musul yönündeki ilerleyişlerini bir yıl geciktirmişti.¹⁷

Fakat 1918 yılı itibarıyla İngiliz ilerleyişi Bağdat'tan kuzey istikametinde gelişmeye devam etmiştir. Bağdat'tan hareketinden itibaren yaklaşık 280 km'lik bir alanı kuzey istikametinde ele geçiren İngiliz ordusu, Kerkük sınırlarına ulaşmıştı. 1918 Mayıs ayı başlarında Kerkük'e bağlı Tuz Hurmatu Muharebesi'nde Osmanlı kuvvetleri yenilmiş ve sonrasında Osmanlı ordusu Kerkük'ten Altınköprü mevkiine çekilmiş ve 7 Mayıs 1918'te Kerkük şehri İngiliz birliklerince işgal edilmişti.¹⁸ Osmanlı ordusunun Kerkük'ten çekilişinin hem bir mecburiyet hem bir taktik icabı olduğu ifade edilmektedir. Nitekim çok az bir süre sonra Osmanlı ordusu herhangi bir ileri harekât başlatmadığı halde, İngiliz birlikleri 27 Mayıs 1918'de şehirden çekilmişti.¹⁹ Bununla birlikte 1918 yılı Eylül ayı başlarında İngilizler yeniden harekete geçerek Mondros Mütarekesine dört gün kala Musul Vilayeti dâhilindeki Kerkük şehir merkezini ele geçirmişti. Esasında bu sırada Osmanlı ordusunun bozulma emareleri gösterdiği takip edilmektedir. Zira mütarekenin imzalanmasına 5 gün kala 25 Ekim'de, Kalatür'şarkat'ta, Osmanlı 6. Ordusu bünyesindeki 5 piyade taburu ile 1 batarya kuvveti İngilizlere esir düşmüştü.²⁰

İngiliz ilerleyişi karşısında savunma hatlarını koruyan Osmanlı birlikleri ise şu şekilde mevzilenmişti:

16 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 316-318.

17 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî II*, s. 167-168.

18 BOA. DH. EUM. 6.Şh. 40/22; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, s. 535-538.

19 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, s. 538-540.

20 Ahmet Gündüz, "Kerkük", *Türkiye Dyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XXV, s. 291.

- Kerkük'ün kuzeyinde Altınköprü ve Güveyir-Hıdır İlyas mevkilerinde 13. Kolordu'ya bağlı 2. Tümen'in bazı birlikleri bulunuyordu.
- 4. Kolordu birlikleri ise Erbil ve Musul arasında Bartella, Kalak hattında bir set oluşturmaya çalışıyorlardı.
- Süleymaniye civarındaki bazı müfreze birlikleri bulunuyordu fakat bunlar da Erbil hattına çekilmeye başlamıştı.

Neticede Osmanlı Devleti'nin ateşkes isteği üzerine 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmış ve 31 Ekim'de öğleden sonra yürürlüğe girmişti. Mütareke emrini 31 Ekim 1918'de akşam saat 20 sularında alan 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa (Sabis), derhal birliklerine buldukları yeri korumalarını emretmiş ve artçı birliklere de geri dönmelerini bildirmişti.

Konuya ilişkin Erkân-ı Harbiye'ye gönderdiği yazıda, “6. Ordu Musul Vilayeti'nin büyük bir bölümünü elinde bulundurmakla büyük bir fedakârlık göstermiş ve aziz vatanımıza son bir iyilik yapmıştır. Bugün Musul, Erbil, Revanduz, Köysançak, Raniye ve Sincar tamamen elimizde olup Cerablus dahi korumamız altındadır” ifadelerini kullanmıştı.²¹

Mondros Mütarekesi Sürecinde Musul Vilayeti

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Irak Cephesi'ndeki askerî vaziyet ve Türk askerinin bulunduğu hat, bugünkü Türkiye sınırlarının çok ilerisindeydi. Bu bağlamda 31 Ekim'de sahadaki birliklerin yerleşimine bakıldığında Osmanlı ordusunun Musul'un 60 km güneyinde mevzilendiği görülmektedir. Buna göre;

- Dicle Nehri'nin batısında Rakka-Deyr-i Zor, Miyadin, Sincar ve Telafer
- Dicle Nehri'nin doğusunda ise Hamamalil (Musul'un güneyi)-Büyük Zap-Güveyr Köprüsü, Dibeke (Erbil'in güneyi)-Kadıhane-Taktak-Cemcemal (Bazıyan)-Süleymaniye ve Halica hattı üzerinde idi.

İngiliz birlikleri, 6. Ordu'ya mensup kuvvetlerin konuşlandığı bu mahallerin daha güneyindeki mevkilerde bulunmakta olup İngilizlerin Musul şehrine olan uzaklığı yaklaşık 60 km idi.

İngiliz ordusu ise Dicle'nin batısında Ane, Dicle'nin doğusunda ise Gayyare-Altınköprü-Kerkük-Tuz Hurmatu-Salahiye-Hanekin hattında konumlanmıştı.²²

21 *Türk İstiklal Harbi ve Mondros Mütarekesi Tatbikatı I*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 108-109.

22 *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, s. 79, 108-109.

Öte yandan İngiliz birlikleri, mütarekeden haberi yokmuşçasına Musul'un güneyindeki Gayyare hattından Hamhalil'e kadar ilerleyerek burayı 1 Kasım'da kontrol altına almıştı. 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın (Sabis) karşı protestosu üzerine harekât durdurulsa da İngilizler, mütarekeden haberleri olmadığı için 25 km mesafe aldıklarını, bu yüzden Hamamalil'i terk edemeyeceklerini bildirmişti. İngiltere'nin maksadı Musul Vilayeti'ni kontrol etmek olduğundan dolayı Mondros Mütarekesinin 7. Maddesinde belirtilen “*güvenliklerini tehdit eden herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacaklardır*” ibaresine dayanarak Musul ve çevresini ele geçirmeye çalışacaklardı. Dolayısıyla Mondros Mütarekesi, iki taraf arasındaki savaşı bitiren bir ateşkes olmasına rağmen, İngilizler bu antlaşmayı kendi isteklerine göre uygulayarak Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlayacaklardı. Bu bakımdan Mondros Mütarekesi sonrası hukuksuz işgaller, 10 Kasım 1918'de Süleymaniye'nin, 15 Kasım 1918'de Musul'un, 17 Kasım 1918'de Erbil'in, 30 Kasım 1918'de ise Sincar- Telafer- Revanduz- Zaho- İmadiye- Akra- Zibar işgal edilmesiyle Hakkari-Şırnak sınırına kadar ulaşmıştı.²³

Sonuç olarak 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imzalandığında İngilizlerin, 1914'te Kurna'dan Basra Körfezine yaptıkları çıkarma arasındaki süreç göz önüne alındığında, Musul Vilayeti hariç hedeflerine büyük ölçüde ulaştıkları görülmektedir. Ayrıca İngiltere'nin kendi destekleriyle isyan ettirdikleri ve Hicaz bölgesinde başlayan Şerif Hüseyin isyanını, ilk olarak Suriye sonrasında Irak'a yaymayı planladıkları görülmektedir. İngiliz özel temsilcileriyle Şerif Hüseyin arasında kurulması planlanan Arap Krallığı'nın sınırları belirlenmiştir.²⁴ Bu anlaşmada Irak bölgesindeki sınırlar, net olarak belirlenmemişse de bu bölgenin Osmanlı'dan kopartılması için birlikte hareket ve halkın isyana sevk edilmesi kararlaştırılmıştı.²⁵

Mısâk-ı Millî'de Bölgenin Yeri ve Önemi

Mondros Mütarekesi esnasında Osmanlı ordusunun kontrolünde olan ve henüz İngiliz ordusunun ele geçiremediği Musul Vilayeti, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, Mısâk-ı Millî metninde belirtilen Türkiye sınırlarına dâhil bir bölge olarak kabul edilmişti. Metnin 1. maddesi sınırlarla alakalı olup Mondros Mütarekesi esnasındaki silah bırakışım çizgisinin içinde kalan bölgelerin, tartışmasız vatanın bir parçası olduğu, silah bırakışımı

23 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mısâk-ı Millî II*, s. 176-178, 185-186.

24 Mustafa Budak, “Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S. 71, 2020/1, s. 449-450.

25 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mısâk-ı Millî II*, s. 172-180.

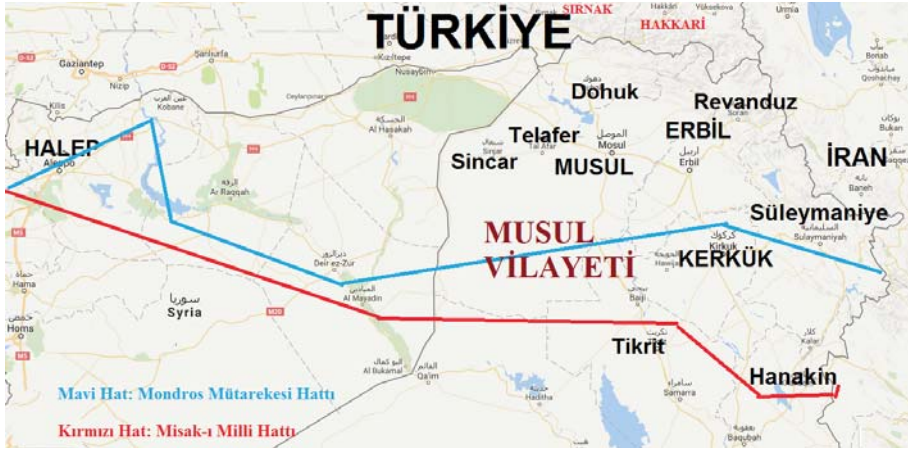
dışında kalan bölgenin ise halkının isteği doğrultusunda Milli sınırların bir parçası olacağı vurgulanmıştır.²⁶

Misâk-ı Milli'ye yönelik farklı sınır tanımlamaları şu şekilde ifade edilebilir:

Bunlardan en geçerli olan sınır hattı, Lazikiye'nin kuzeyinden başlayıp Halep'in ve İdlip'in güneyinden geçip Deyr-i Zor'a ulaşmakta, oradan da Musul-Kerkük ve Süleymaniye'nin güneyinden geçmesidir. Bir diğer tanımlama ise Halep'in ve Kerkük'ün kuzeyinden geçen ve Mondros Mütarekesi imzalandığı esnada Osmanlı ordusunun konuşlanma vaziyetini esas alan görüştür.

Bu manada Ankara'da ilk Millet Meclisi'nin kurulmasının ardından Kerkük'ün de içinde bulunduğu Musul Vilayeti'nin Türkiye sınırına dâhil olduğuyla alakalı bilhassa İngilizlerle çetin müzakerelere girilmiştir. Bu sıralarda Musul mebusları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde vekil olarak yer almaktaydı.²⁷

Buradaki ihtilâflı konu Kerkük'tür. Bununla birlikte çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu Kerkük'ün demografik yapısı bağlamında, Mondros Mütarekesinin 1. maddesinin 2. bendine göre bu bölgenin Misâk-ı Milli'ye dâhil olduğu görülmektedir.²⁸

(Mondros Mütarekesi (Mavi) ve Misâk-ı Milli Sınırı (Kırmızı) - Harita: Enes Demir)

26 Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, 5. Bsk, İstanbul 2014, s. 155-159.

27 BCA. (Cumhuriyet Arşivi), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) Fonu*, 30.18.1.1/11.55.3.

28 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Milli II*, s. 226; ATASE. ATAZB (Atatürk Koleksiyonu). 23/50-6.

Musul Vilayeti'nin Mîsâk-ı Millîye dâhil olması da 1. madde kapsamında ifade edilebilir. Zira Mîsâk-ı Millî'nin 1. maddesinde belirtilen, “30 Ekim 1918’de Osmanlı ordusunun silah bırakışım çizgisi içinde kalan, din soy ve amaç birliği bakımından birbirlerine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun hiçbir nedenle, birbirinden ayırlamayacak bir bütündür.” ifadeleri; Türkiye toprağı olmayan Musul, Erbil, Süleymaniye ve kuzeyinin Mîsâk-ı Millî’ye dâhil olduğunu gösteren açık bir metindir.

Yine aynı maddede belirtilen “30 Ekim 1918’de Osmanlı ordusunun silah bırakışımı çizgisi dışında kalan kesimlerin geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir” ibarelerinden bölgenin halkının isteğine göre karar verilmesi belirtilmektedir ki; bu durum uluslararası hukuk ve meşruluk açısından da gayet geçerli olabilecek bir çözüm önerisi olarak düşünülmüş ve Kerkük gibi bazı kritik yerlerin durumu da gözetilerek vurgulanmıştır.²⁹

Kaynaklardan da net olarak tespit edilebilmektedir ki, Kerkük merkez dâhil, silah bırakışım çizgisi dışında kalan yerlerin ahalisi, Milli Mücadele döneminde gerek Kuva-yı Millîye birlikleri kurarak Ankara Hükümeti’nin desteğiyle işgale karşı çıkmış gerekse de Türk Ordusu’nun bölgeye yaptığı hareketleri desteklemiştir. Bu kapsamda bölgenin Türk, Arap ve Kürt halkı bu dönemde Türkiye’ye bağlı kalmak için büyük bir çaba göstermişlerdir.³⁰ Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1924 yılında yayımlanan TBMM yılbaşı armağanı haritasında da Musul, Kerkük ve Süleymaniye Türkiye’nin idari taksimatında gösterilmiştir.³¹

Millî Mücadele Dönemi’nde Musul Vilayeti

Birinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle Musul Vilayeti’nin hukuksuz bir şekilde işgal edilmesi, asırlardır Osmanlı idaresinde beraber yaşayan bölge halkının tepkisine yol açmış ve bilhassa bölgedeki aşiretler İngiliz işgaline karşı direniş göstermiştir. Bu minvalde Anadolu’daki Millî Mücadelenin başlaması ile günümüzde Irak topraklarında kalmış olan Musul Vilayetinde de geniş ölçüde Millî Mücadeleye katılım olmuş ve bölgenin işgaline karşı ahalinin ve aşiretlerin silahlı direnişi vuku bulmuştur. Nitekim bölgedeki aşiret reisleri, Türkiye’ye bağlı kalmaya devam etmek için bu süreçte önemli roller üstlenmiş, İngiliz işgal kuvvetlerin şehirlerden

²⁹ ATASE. *ATAZB*. 23/50-6.

³⁰ ATASE. *İSH. (İstiklal Harbi Koleksiyonu)* 101/111.

³¹ Mustafa Öztürk, “TBMM’nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası (Mîsâk-ı Millî Haritası)”, *Askerî Tarih Bülteni*, S. 48, Şubat 2000, s. 17-30.

çıkartılması ve yeniden milli kontrolün sağlanması noktasında önemli katkılar sağlamışlardır.³²

Dolayısıyla Milli Mücadele döneminde Musul, Kerkük, Telafer, Süleymaniye, Revanduz, Sincar, İmâdiye, Zaho, Dohuk, Erbil ve diğer birçok bölge halkı İngiliz işgaline karşı silahlı mücadeleye başlamıştır. 1919 yılının ilk çeyreğinde kısmen başlayan direniş, 1919 yılının ikinci yarısı ve sonları itibarıyla büyük çaplı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.³³ Bu direniş hareketine karşı İngilizler, oldukça zor durumda kalmıştır. Bu bağlamda bazı yerlerden çekilmek zorunda kalan İngiliz birlikleri, yerel halk ve aşiretlerle çıkan çatışmalarda büyük zayıflıklar da vermiştir.³⁴ İngilizler bazı bölgelerde ise halka karşı büyük bir sertlikle mukavemet göstererek şehirlere ve köylere uçaklarla bombalamıştır.³⁵

Bir yandan aşiretlerle çatışan İngilizler, diğer bir yandan da Musul'un kuzeyi ve doğusundaki Kürtleri, Türk idaresine karşı kıskırtarak onları isyana sürüklemek için propaganda yapmaktaydı. Bu kapsamda bölgede bazı ağa ve beyleri rüşvet vasıtasıyla kendi tarafına çekmeye çalışıyor, böylece bu bölgedeki Kürtleri bağımsızlık yolunda teşvikten geri durmuyorlardı.³⁶ Bununla birlikte Musul Vilayeti halkının ekser çoğunluğunun Türkiye'ye olan hissiyatı ve bağlı kalma isteği, dönemin askerî istihbarat raporlarından ve mülki idare arasındaki yazışmalarından çok net olarak takip edilebilmektedir.³⁷

Irak'ın kuzeyinde İngiliz işgaline karşı başlayan bu mücadeleler ilk etapta kendiliğinden ortaya çıkmış ve aşiretler kendi imkânlarıyla İngiliz birlikleri ile muharebe etmişlerdir. İlk zamanlarda Osmanlı Hükümeti, 1920'den itibaren de Ankara Hükümeti zaman zaman bölgedeki aşiretlere silah tedarik ederek İngilizlere karşı mücadele de destek sağlamışsa da içinde bulunulan işgal vaziyeti ve reel politik gereği doğrudan bir yardım sağlayamamıştı. Nitekim Musul Vilayeti'ndeki aşiretlerin, İngilizlerden kurtardıkları şehir ve ilçelere Osmanlı kaymakamı, memurları ve askerî birliklerini mükerrer defa davet etmelerine rağmen, bu hususta da somut bir adım atılamamıştı.³⁸ Fakat Ankara'nın hükümet merkezi olmasıyla 1920 yılının ikinci yarısından itibaren bölgedeki direniş, doğrudan askerî anlamda

32 BOA. DH. KMS. 53-3/65.

33 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mısak-ı Millî II*, s. 238-240.

34 BOA. DH. KMS. 53-3/65.

35 BOA. DH. EUM. AYŞ. 29/85.

36 BOA. DH. EUM. AYŞ. 27/40.

37 ATASE. İSH. 116/5.

38 BOA. DH. ŞFR. 656/110.

olmasa bile dolaylı yoldan TBMM Hükümeti tarafından organize edilmiş ve mali açıdan planlı bir şekilde desteklenmişti. Bu durum İngiliz istihbaratı tarafından da dile getirilmekteydi.³⁹

Türk Hükümeti, Mîsâk-ı Millî topraklarına dâhil olarak kabul ettiği Musul Vilayeti topraklarının işgalden kurtarılabilmesi noktasında, bölge halkının Kuvâ-yı Millîye müfrezelerine katılarak İngiliz birliklerine yönelik harekât yapmaları için bu mücadeleye destek vermekteydi. Fakat Musul Vilayeti'ne yönelik Ankara'nın somut ilk askerî adımı, Millî Mücadele dönemi sonlarında icra edilen Revanduz/Revandiz Harekâtı ile olmuştu. Bu harekât, üç yıldır çoğunlukla kendi imkanlarıyla işgalci İngiliz birlikleri ile mücadele eden yerel halk tarafından büyük bir destek görmüş ve mutlulukla karşılanmıştı.⁴⁰

1 Şubat 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, harekâta komuta edecek Özdemiş Bey'e⁴¹ yolladığı özel yazıda; Revanduz harekâtının amacı ve kapsamına dair açıklama ve temennilerde bulunmuştur. Bu mektubunda özetle, “... *Faysal, Irak'ta hükümet iddialarında bulunuyor ve Mîsâk-ı Millîmize dâhil olan Musul Vilayeti'nin bir kısmını bilfiil elinde bulunduruyor. Onun bu bölgede fesat çıkarıcı faaliyetlerinin önlemek ve El-Cezîre'deki Mîsâk-ı Millî hududumuzun ihtiva ettiği mahalleri, zorla ele geçirmesini önlemek maksadıyla harekât icra edilecektir*” demek suretiyle kendisine bu konuda talimat verildiğini bildirmişti.⁴²

Harekâtın merkezi olan Irak kuzeyindeki Soran bölgesinde yer alan Revanduz'un, Hakkari sınırına olan mesafesi yaklaşık 70 km olup kuş uçuşu uzaklığı ise 43 km idi. 1922 yılı başlarında Musul Vilayeti'nde İngiliz ve Irak kralı olarak atadıkları Faysal'ın oldubittilerine yönelik icra edilecek harekâtın detaylarını Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa belirlemişti. Aldığı direktifler doğrultusunda Diyarbakır'a giden Yarbay Özdemiş Bey, ana karargâhı burada yer alan El-Cezire Cephesi Kumandanlığı'ndan lojistik destek görecektir şekilde ileri harekâtına başlamıştı.⁴³

Emrindeki birliklerle Türk ordusunun Mondros Mütarekesi sonrasında geri çekildiği sınırı geçen Yarbay Özdemiş Bey, yaklaşık 150 km derinliğe inerek

39 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mîsâk-ı Millî II*, s. 241.

40 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mîsâk-ı Millî II*, s. 313.

41 Yarbay Ali Şefik Özdemiş.

42 Cemalettin Taşkıran, “Atatürk ve Mîsâk-ı Millî'ye Ait Bir Belge”, *Yeni Türkiye*, Yıl. 23, S. 93, Ocak-Şubat 2017, s. 619-620.

43 ATASE. *İSH*. 1547/32; Türkmen, *Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 41-42.

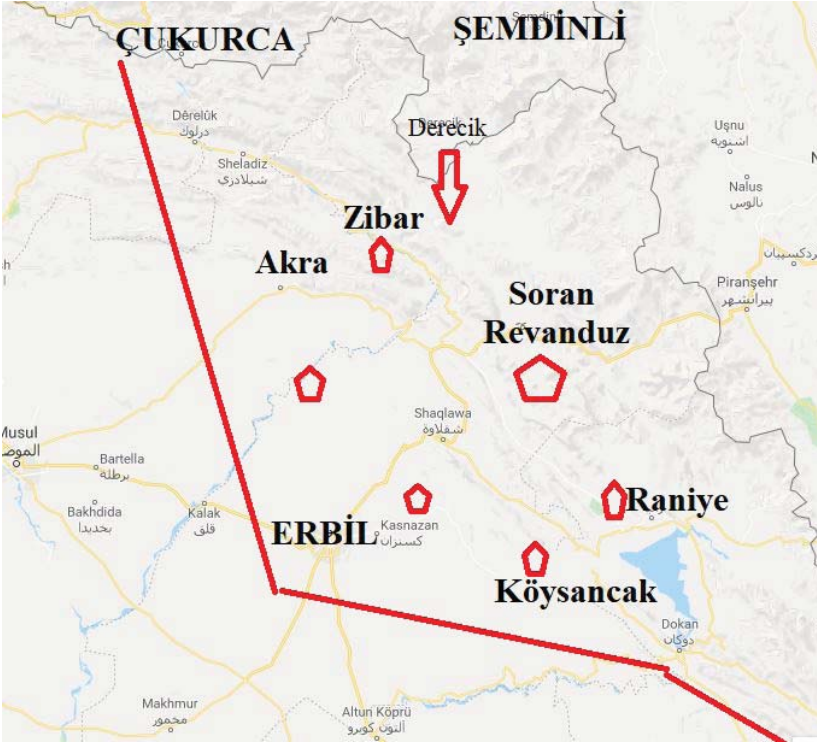
Zibar, Hakurk, Erbil, Soran, Raniye hattında kontrolü sağlamıştı.⁴⁴ Bölgedeki birçok aşiretin Özdemir Bey'in emrine girerek Türk ordusunun yanında yer aldığı görülmekteydi. Bu sayede Özdemir Bey, bölge dengelerini de gözeterek yerel teşkilatlanma çalışmalarına da başlamıştı.⁴⁵ Yarbay Özdemir Bey'in komuta ettiği bu harekâta İngilizler, Derbent Muharebesi'nde mağlup edilmiş, Şemdinli'nin güneyinden başlayarak, Raniye, Akra, Erbil ve çevresi kontrol altına alınmıştı.⁴⁶

Esas itibarıyla Derbent Muharebesi, Millî Mücadele yıllarında Türk ve İngiliz orduları arasında doğrudan vuku bulan tek önemli muharebe olması bakımından da önemliydi. Ankara Hükümeti'nin 1922'de bu harekâtı yapmak için uzun bir süre beklediği ve gelişmeleri kapsamlı olarak değerlendirdikten sonra bu operasyonun zaruri olarak belirlenmesiyle düzenlediği görülmektedir.

44 Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 99.

45 Qassam Kh. Al-Jumaliy-İzzet Öztoprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 87.

46 *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt*, Güney Cephesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 297.

(1922 yılında Musul Vilayeti sınırları içerisinde icra edilen Revanduz Harekâtı kapsamında Türk ordusunun 1922-1923 yılları aralığında kontrol altına aldığı bölgeler - Harita: Enes Demir)

Türkiye'nin Milli Mücadele dönemi sonlarında bölgeye yönelik yaptığı askeri operasyon (Revanduz Harekâtı) bölge halkının Türkiye'ye bağlı kalma isteğine yönelik destekleyici bir adım olmamışsa da harekâtın askerî açıdan nihayete erdirilememesi nedeniyle Türkiye açısından sonuç verici olmamıştı. Zira Lozan görüşmelerinin devam ettiği bir dönemde, Nisan 1923'te Ankara Hükümeti, Musul'a yönelik askerî harekâtın durdurulmasını ve konuyu müzakere yolu ile çözmeye çalıştıklarını Özdemir Bey'e bildirmişti. Özdemir Bey ise bu karara itiraz ederek bölgenin en azından Türk askerinin kontrolünde kalmasının sağlanmasını istemişti. Fakat Özdemir Bey, Ankara'dan gerekli askerî ve siyasi desteği dönemin koşulları gereği alamayınca İngilizlerin de yaklaşması üzerine geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu sırada Barzan ve Balık aşiretleri de İngilizlerin tarafına geçmişti.⁴⁷ Bölgeden ayrılmadan önce son bir kez 13-22 Nisan 1923 tarihleri

47 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Milli II*, s. 321-323.

arasında, İngilizlerle şiddetli bir çatışmaya daha giren Özdemiş Bey, cephanesinin azalması karşısında geri çekilmiş ve 22 Nisan 1923'te Revanduz İngilizlerce işgal edilmişti.⁴⁸

Sonuç olarak Ankara Hükümeti'nin emriyle Türk ordusu, 1922-1923 yılı aralığında Musul Vilayeti'ne yönelik Misâk-ı Millî sınırlarının sağlanmasına yönelik bir harekât icra etmişti. Dönemin kısıtlı imkanlarıyla icra edilen harekâtın komutası, TBMM Hükümeti tarafından mevcut konjonktür ve İngiltere ile olan diplomatik müzakere süreci de göz önüne alınarak resmen üzerine alınmamış, bölgedeki birliklerin kendi iradesiyle icra ettiği bir harekât olarak açıklanmıştır.

O dönem için Türk ordusu ve beraberindeki gönüllü birliklerin icra ettiği harekât bölgesi ile günümüzde Irak kuzeyinde Türk ordusu tarafından başlatılan Kandil ve çevresindeki terör mensuplarının bulunduğu noktalarda geliştirilen sınır ötesi harekât alanları büyük ölçüde benzerlik göstermektedir ki bu durum jeopolitiğin tarihi ve coğrafi bir yansıması olarak açıklanabilir.

Ankara ve Lozan Antlaşmalarında Bölgenin Hukuki Durumu

Mondros Mütarekesi sonrası Musul Vilayeti'nin işgal edilmesi ve akabinde başlayan Millî Mücadele'nin başarıyla neticelendirilmesinden sonra İtilaf Devletleri ile Türk Hükümeti arasında barış görüşmeleri başlamıştır. Bu kapsamda önemli müzakere konularından biri de Musul Vilayeti olmuş, toplanan Lozan Konferansı'nda Musul'un hukuki vaziyetinin de netleştirilmesi gerekmiştir.

Türkiye'nin Musul'un kendisine ait olduğunu gerek Lozan görüşmelerinde gerekse Lozan sonrasında şu maddeler minvalinde dile getirdiği görülmektedir:

“- Musul vilâyetinde oturanlar yeniden Türkiye'ye bağlanmayı ısrarla istemektedirler; çünkü sömürgeleşmiş bir halk olmaktan çıkarak, bağımsız bir devletin yurttaşları olacaklarını bilmektedirler.

- Coğrafi ve siyasi bakımlardan, bu vilâyet, Anadolu'yu tamamlayan bir parçadır. Musul ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.

- Hukuki bakımdan hâlâ Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Musul için İngiltere'nin yapacağı bütün antlaşmaların ve sözleşmelerin hukuki açıdan hiçbir değeri olamaz.

- Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası

48 Türkmen, *Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 80-81.

olan Musul'un ticaret ilişkileri ve bu bölgenin güvenilirliği bakımından Türkiye'nin elinde olması zorunludur.

- Musul vilâyeti, Türkiye'nin birçok başka parçaları gibi savaşın durmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak Türkiye'den alınmıştır. Bu yüzden, aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi Musul'un da Türkiye'ye verilmesi gerekir."⁴⁹

Halkın bu tutumu ekseninde Türkiye'nin bölgede yapılmasını istediği halk oylamasına karşı çıkan İngiltere Hükümeti, esasında İngilizlerin kendi gazetimlerinde Irak Kralı ilan ettikleri Faysal'ın meşruiyetine dair kısmi bir halk oylaması yapmıştı. Fakat bu oylamaya Musul Vilayetindeki halk katılmamıştı. Bazı bölgelerde ise %96'lara varan oranda Faysal'ın Krallığına hayır oyu çıkmıştı.⁵⁰

Türkiye ve İngiltere arasında büyük bir ihtilafa dönüşen Musul meselesi, Lozan görüşmelerinde iki devlet arasında çözülememiştir. Dolayısıyla 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinde Musul meselesinin geleceğinin nasıl çözümleneceği şu şekilde belirtilmiştir:

“Lozan Barış Antlaşması – 1923

Madde 3 - ...Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak karara değin, Türkiye ve Britanya Hükümetleri kesin geleceği bu karara bağlı toprakların bugünkü durumunda herhangi bir değişiklik ortaya koyacak nitelikte askerî ya da başka türlü hiçbir eylemde bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler.”

İngiltere ile Türkiye arasında 1924 yılında gerçekleşen Haliç Konferansı görüşmelerinde netice alınmaması üzerine İngiltere tarafından Cemiyet-i Akvam'a yani Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır.⁵¹

Milletler Cemiyeti'nin Brüksel Toplantısı'nda Türkiye ile Irak arasındaki kesin

49 Murat Şenoğlugil, *Nesturi İsyam ve Musul Sorununa Etkileri*, (İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015, s. 14-15.

50 Abdullah Hamad Lak Payman, *Türkiye-İrak İlişkileri (1920 – 2010)*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2015, s. 16.

51 Nevin Yazıcı, “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, *CTAD*, Yıl.7, S. 14, Güz 2011, s. 139-140.

sınır belirleninceye kadar geçici sınır çizgisi olarak 1924 yılında Brüksel Sınır belirlenmiştir.⁵²

Türkiye'nin komisyonda öne sürdüğü ve Musul'un kendisine ait olmasını istediği hususlardan en önemlisi, Musul ahalisinin çoğunluğunu oluşturan Türklerin ve Kürtlerin müştereken Türkiye'ye katılma isteklerinde olduğunu belirtmesiydi. İngiltere ise Musul'da Arapların çoğunluğuna dikkat çekerek Arapların Irak'a bağlanma isteklerine vurgu yapmıştır.⁵³

Esasında bu dönemde Musul ve çevresinde Arap kökenli olan Uceymi Paşa ve Kerkük'ün köklü ailelerinden Kürt kökenli Cebbarilere mensup olan Seyyid Muhammed Cebbari de halkın Türkiye'ye olan bağlılığını diri tutmaya ve bu konuda halkı teşvik etmeye devam ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Seyyid Muhammed Cebbari'ye yazıldığı öne sürülen mektupta özetle: “*Memleketimizin ayrılmaz bir parçası olan Musul halkının yakında kurtulacağına olan inancınızla öteden beri olan çabalarınızda kararlı olmanız, gelecekteki selâmetiniz namına bilinen millî hamiyetinize terk eylerim. Kurtuluş günleri yakındır. Kurtuluş günlerinin doğmasını sabırlı biçimde beklenilmesini hatırlatır ve cümleye muvaffakiyetler temenni ederim – 1 Ağustos 1925*” ifadeleri yer almaktaydı.⁵⁴

Neticede Milletler Cemiyeti Komisyonu tarafından görevlendirilen temsilcilerin sahada yaptığı incelemeler sonucu Eylül 1925'te hazırlanan raporda, Musul'un Irak'a bırakılması uygun görülmüş, ancak raporun “Mütalaa ve Netice” bölümünde Türkiye'nin Musul Vilayeti'nden feragat etmedikçe burada hakkı olduğunu, buranın Irak'a ait olmadığına ve hukuken bir hak iddia edemeyeceğine hükmedilmiştir.⁵⁵

Bu rapor sonucunda İngiltere, Musul Vilayeti'nin Musul, Süleymaniye, Kerkük şehirleri ve çevresinin (petrol bulunan bölgeler) Irak'a bırakılmasını kabul ettirmek için Türkiye ile çözüm yolu bulmak amacıyla bazı tavizlere yanaşabileceğini beyan

52 Mesut Aydın, *Türkiye ve Irak Hududu Mes'elesi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 55.

53 Aydın, *Türkiye ve Irak Hududu Meselesi*, s. 245-246.

54 Suphi Saatçi, “Irak Türkleri'nin Varlığını Yaşatma Mücadelesi Tarihinden Çizgiler”, *Türkiye Dışındaki Türk Milliyetçiliği (Tebliğler)*, Ocak Yayınları, Ankara 1995, s. 54-56. (Suphi Saatçi bu mektubu, Fethi Tevetoğlu'nun, “Atatürk'ün Musul, Süleymaniye ve Kerkük'le İlgili Bir Mektubu”, Hayat Tarih Mecmuası, S. 10, Kasım 1972, s. 6-7. (Biyografili makalesinden aldığı görülmektedir. Bkz. Saatçi, “aynı eser”, s. 61.)

55 Tahir Kodâl, *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 255-272.

etmiştir. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı, Türkiye ile Ankara'daki görüşmeleri yapacak olan temsilcisi Sir Ronald Lindsay'a gönderdiği talimatta, Brüksel hattının güneyindeki bazı yerlerin (Zaho, Dohuk, Akra, İmâdiye, Zibar hattı), Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmak şartıyla Türkiye'ye bırakılabileceğini belirtmiştir. Fakat İngiltere'nin bu teklifinde çok da samimi olmadığı anlaşılmıştır. Neticede Tevfik Rüştü Aras ile Ronald arasında başlayan görüşmelerde Brüksel hattının güneyindeki sınırlar yeniden gündeme gelmiştir. Tevfik Rüştü Aras bu konuda, Mustafa Kemal Paşa'ya danıştığını da belirterek bu toprakların, üçlü bir antlaşma ile Irak'a bırakılmasını ancak İngiltere mandasının Irak'ta sona ermesiyle Türkiye'ye verilmesini kabul edeceklerini bildirmiştir. Fakat bu husus, Ankara Antlaşması maddelerinde yer almamıştır. Konuya dair Tahir Kodal, Türkiye'nin bu görüşmeler sırasında artık toprak talep etmekten ziyade Musul petrolleriyle ilgili hak talebini dile getirdiğini belirtmiş, dolayısıyla Musul Vilayeti'nin kuzeyindeki taşra arazileri olan bu kaza (ilçeleri) sınırlarına katmak konusunda çok istekli olmadığını belirtmiştir.⁵⁶

Nihayetinde Türkiye, 5 Haziran 1926'da İngiltere ve Irak ile imzaladığı Ankara Antlaşması ile Musul Vilayeti'nden Irak'a bırakmak kaydı ile feragat etmiştir. Türkiye bu antlaşmaya göre 25 yıllık süre ile Irak Petrollerinden %10 pay almaya hak kazanmıştı. Türkiye istediği takdirde %10'luk hisse yerine 500.000 sterling değerindeki meblağ peşin alabilecekti.⁵⁷

Ankara Antlaşmasının Türkiye-Irak sınırına atf yapan ilgili maddeleri şu şekildedir:

“Ankara Antlaşması – 1926

Madde 1: Türkiye ile Irak arasındaki hudut Milletler Cemiyeti'nin 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (Brüksel Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir. Brüksel sınır hattının tarihi ektedir, Bununla birlikte söz konusu bu sınır Aşuta ve Alamun güneyinde, bu iki yeri birbirine bağlayan yolun Irak topraklarından geçen kesimini Türk toprakları içinde bırakmak üzere değiştirilmiştir.

Madde 5: Taraflardan her biri 1. maddede belirlenen sınır hattının kesin

56 Kodal, *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, s. 369-376.

57 Mim Kemal Öke, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993, s. 51.

ve bozulmaz olduğunu kabul ederek bunu değiştirmeye matuf her türlü teşebbüsten sakınmayı taahhüt eder.”⁵⁸

Antlaşma ile belirlenen sınır ve arazinin dağlık ve engebeli oluşu göz önüne alındığında, sınırın Türkiye aleyhine olduğu görülmektedir. Lozan görüşmelerinde bir ara Zaho-Dohuk-Akra-İmâdiye-Zibar hattını Türkiye'ye bırakmayı düşünen İngiltere, sonrasında gelen uyarılar üzerine böyle bir sınırın çekilmesi durumunda Türkiye'nin ovalık bir araziye sahip olacağı ve buradan kolaylıkla Musul'u ve Irak'ı tehdit edebileceğini öngördüğünden mevcut sınırın belirlenmesi için uğraşmıştır. Nitekim sınır yüksek dağların üzerinden geçirilmiş ve Türkiye'nin özellikle Musul'a yönelik olası bir kara operasyonu yapması engellenmek istenmiştir.

Musul'un kuzeyindeki Türkiye-Irak hududunu oluşturan coğrafyaya bakıldığında tüm Hakkari-Irak sınırı dağlıktır. Şemdinli'den başlayan dağlık arazi, Hakkari'den Şırnak'a geçerek burada da Uludere ve Silopi hatında devam etmektedir. Silopi'nin bir bölgesinde Türkiye-Irak hududu ilk defa ovalık bir araziye sahiptir. Bu arazi ise Silopi ile Zaho arasındaki bölgeden başlayıp Türkiye-Suriye sınır ayrımındaki yaklaşık 30 kilometrelik mesafede düz bir alan olarak devam etmektedir. Dönemin şartları düşünüldüğüne askerî ve operasyonel bağlamda Türkiye'ye harekât alanı olarak sadece 30-31 kilometrelik bir alan kalmıştır. Sonuç olarak Türkiye ile Irak arasındaki 331 kilometrelik sınır hattının 300 kilometresi tamamen dağlık bir alandır ve gerçekten de Türkiye'nin olası kara harekâtını bu bölgeden zor bir hale getirecek şekilde çizilmiştir. Sarp, kıvrımlı ve yüksek dağların olduğu bu bölge, Türkiye için ise bir tehdit olmuştur. Nitekim yıllardır bölücü terör örgütü bu bölgeyi mesken tutarak eylemler yapmaya çalışmaktadır.⁵⁹

Irak Krallığının 1932'de İngiltere mandasından çıkmasının ardından Türkiye ve Irak arasında “1926 Ankara Antlaşmasının 1936 Yılı Uzatma Protokolü” imzalanmıştır. Böylece eğer 1926 Ankara Antlaşması'nda yer alan sınıra ilişkin maddeler iki yıl içinde gündeme gelmezse ilgili maddelerin süresiz olarak kabul edileceğine dair mutabık kalınmıştır.

1946 yılında ise yine Türkiye-Irak arasında sınır ve güvenlik kapsamında “Türkiye-Irak Arasındaki Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması” imzalanmıştır. Antlaşmanın ilk maddesinde iki ülke arasındaki sınırın bozulmaz olduğuna vurgu yapılmıştır.

58 Nefi Demirci, *Musul'un Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 254-256.

59 Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mîsâk-ı Millî II*, s. 394.

“Madde 1: Taraflar birbirinin ülke bütünlüğüne ve 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile belirlenmiş ve çizilmiş olan aralarındaki hududa riayet etmeyi taahhüt ederler.”⁶⁰

Bu tarihten sonra Türkiye ve Irak arasında çeşitli tarihlerde güvenlik alanında iş birliği, sınır güvenliği, Türkiye'nin terörle mücadelede Irak'ın kuzeyinde belli noktalara kadar girebilme hakkı gibi birçok hususu belirleyen antlaşmalar imzalanmıştır. Bazıları süresi bitmiş olan iki ülke arasındaki sınırla ilgili olan antlaşmalar şunlardır:⁶¹

5 Haziran 1926	5 Haziran 1926 Ankara Antlaşması (Türkiye İle İngiltere ve Irak Arasında Sınır ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması)
9 Ocak 1932	Suçluların İadesi Antlaşması
8 Aralık 1936	1926 Ankara Antlaşması'nın 1936 Uzatma Protokolü
1937	Sâdâbât Paktı
29 Mart 1946	Türk-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması
24 Şubat 1955	Bağdat Paktı
20 Nisan 1979	Sınır Güvenliği Antlaşması
22 Ekim 1981	Türkiye – Irak Sınırının Yeniden İşaretlenmesi Protokolü
Şubat 1983	Sınır Güvenliği ve İşbirliği Antlaşması
15 Ekim 1988	Türkiye-İrak Güvenlik Protokolü

Sonuç olarak Türkiye-İrak arasındaki bu sınır antlaşmaları ve bu metinlerdeki maddeler, uluslararası hukuk açısından elini güçlendirmekte ve Türkiye Cumhuriyeti'nin; sınırlarını korumak, ülkesine yönelen tehdit ve tehlikelere karşı koymak ve terör örgütüyle mücadele etmek üzere Irak kuzeyinde gerçekleştirdiği harekâtlarda hukuki meşruiyet sağlamaktadır.

Ankara Antlaşması'ndan Günümüze Bölge Coğrafyası

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı başladığında idaresinde olan Yemen, Hicaz, Arabistan, Ürdün, Filistin, Suriye ve Irak'ı dört yıllık savaş sonucunda

60 Demirci, *Musul'un Siyasi Tarihi*, s. 246-262.

61 Demirci, *Musul Siyasi Tarihi*, s. 246; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 304-308.

kaybetmesi ile başta İngiltere ve Fransa'nın ortaklığıyla arka planda da Siyonistlerin yönlendirilmesiyle Yakındoğu Coğrafyası yeniden şekillendirilmiştir.

Osmanlı idaresi altında 400 yılı aşkın bir süre, dönemsel küçük olaylar dışında halkın huzur ve rahatlık içerisinde yaşadığı ve adaletle yönetildiği coğrafya, Osmanlı'nın 1918 yılı sonunda tüm bu bölgelerden çekilmesiyle çözümsüzlük, çatışma ve kaosun merkezinde yer almıştır. Nitekim İngiltere ve Fransa tarafından bölge coğrafyasının şekillendirilmesinde Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında yapılmış çeşitli anlaşmalar bu sorunlara yol açmıştır. Bu kapsamda zikredilecek önemli proje anlaşmaları:

- Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa arasında kabul edilen Sykes-Picot Anlaşması ile Yakındoğu Coğrafyasının iki devlet arasında paylaşılması,⁶²

- Birinci Dünya Savaşı sonunda, Eylül 1919'da İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Suriye İtilafnamesi ile Yakındoğu Coğrafyasının bir kısmının yeniden paylaşılması ve İngiltere'nin resmen Musul'da hak sahibi olması,⁶³

- Nisan 1920'de gerçekleşen San-Remo Konferansı ile Yakındoğu'da İngiliz ve Fransız işgal alanlarının netleşmesi ve bölgede kendi kontrollerinde kurulacak devletlerin isim ve sınırlarının belirlenmesidir. San-Remo Konferansı sonrasında İngiltere, Milletler Cemiyeti vasıtasıyla uluslararası arenada Irak üzerinde manda yetkisine sahip olduğunu onaylatmıştır.⁶⁴

İngiltere, 23 Ağustos 1921'de Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı kral sıfatıyla tahta çıkarmış, Ekim 1922'de imzalanan İngiltere-İrak Antlaşması ile manda yönetimi şartlarını belirlemiş ve başta petrol ve ekonomik olmak üzere bölgedeki çıkarlarını teminat altına almıştır.⁶⁵

Bu bakımdan Osmanlı/Türkiye idaresinden hukuken ayrıldıktan sonra Irak bölgesi, 1932 yılına kadar görünürde Irak Krallığı topraklarında, fiilen ise İngiltere işgali altında kalmıştır. Sonraki süreçte Irak Devleti'nin kontrolü altında bulunan bölge, özellikle yarım asra yakın süredir kaotik bir ortamda kalmıştır. Bilhassa

62 Enes Demir, *Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Filistin ve Suriye'den Nasıl Geri Çekildi?*, Hiper Yayınları, İstanbul 2019, s. 133-138.

63 Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye (Tarih / Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XXXVII, s. 553; Demir, *Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî II*, s. 194-195.

64 M. Lütfullah Karaman, "Filistin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XIII, s. 94-95; Demir, *Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî II*, s. 181.

65 Marion Farouk Sluglett - Peter Sluglett, "Irak (Tarih/Son Dönem)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XIX, s. 95.

Irak'ın kuzey bölgesi, tamamına yakınının dağlık arazi olmasından faydalanılarak teröristlerin barınmaya başladığı bir yer olmuştur.

Haddizatında 1980'de başlayan Irak-İran Savaşı sürecinde ve savaşın 1988'de sonlanmasından sonraki dönemde, Irak lideri Saddam Hüseyin, bölgede yaşayan Kürtlere cephe almıştır. Kürtlerin 8 yıllık savaş müddetince karşısında yer almaları dolayısıyla Kürtlere karşı Musul Vilayeti genelinde askerî harekât başlatmıştır. Aynı dönemde Altınköprü bölgesinde Türkmenlerde katliamlara, saldırılara ve baskılara uğramıştır.⁶⁶ Bu durum karşısında bölge halkından Türkiye'ye sığınanlar olmuştur. Özellikle 28 Ağustos 1988-1991 yılları arasında Şırnak ve Hakkari illeri, Kürt mültecileri ağırlamaya başlamıştır. Günümüzde Suriye ve Irak'taki savaş dolayısı ile kendisine sığınan insanları Türkiye'nin kabul etmesi gibi 1988 yılında da Türkiye bu mültecilere kapılarını açmıştır. Türkiye bu minvalde insani tedbirler olarak mülteciler için barınma yerleri ve kampları kurmuştur.⁶⁷

Irak'ın içinde bulunduğu iç karışıklıklar ve kuzeydeki Kürtlerle ilgili hassas durumun yanı sıra Irak'ın Kuveyt'e saldırmasıyla bölgeye müdahale eden ABD, kendi politikaları ekseninde Irak'ın bütünlüğünü bozacak gelişmelere sebebiyet vermiştir. 36. paralel olarak belirlenen ve büyük ölçüde Musul Vilayeti topraklarını içine alan bölge, ABD koalisyonundaki güçlerin kontrolünde Saddam'dan Kürtleri korumak için bir tampon bölge gibi ayrılmıştır. Akabinde de Türkiye-Irak arasında Ankara Antlaşması ile belirlenen iki devlet arasındaki sınırları dolaylı yoldan ihlal ederek Irak'ın üniter devlet yapısının bozulmasına destek çıkmış ve kuzeyde “Özerk Yönetim” alanında “*Bölgesel Kürt Yönetimleri*”nin (Barzani yönetimindeki Erbil ve çevresi ile Talabani yönetimindeki Soran ve çevresi) tesis edilmesine öncülük etmiştir.

Esasında Birinci Dünya Savaşı sonrasında şartlarında o dönemin büyük güçleri İngiltere ve Fransa'ya göre şekillenen Yakındoğu Coğrafyası, günümüzdeki büyük güçlerin siyasi, askerî, ekonomik, stratejik vb. çıkarları ve menfaatleri ekseninde yeniden şekillendirilmektedir.

Bu kapsamda ilgili planların Irak'ta uygulamaya konulması noktasında özellikle 1991'den itibaren Musul Vilayeti sınırlarında Kürt federatif yapısının kurulması ilk önemli adım olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Türkiye, Irak'la sınırdaş devlet olması, bu kapsamda bölücü terör örgütünün Türkiye'de gerçekleştirdiği faaliyetler

66 Demir, *Vazgeçilmeyen Topraklar Mısâk-ı Milli II*, s. 407-409.

67 Muhteşem Kaynak, vd., *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*, Tanmak Yayınları, Ankara 1992, s. 23-26.

ve bölgeyle olan tarihi bağları kapsamında Musul Vilayeti sınırlarında oluşacak bir Kürt Devleti'ne hoş bakmayacağını dile getirmiştir.⁶⁸ Buna rağmen bölgedeki Kürt liderler Barzani ve Talabani ile kurulan ikili ilişkiler ise daha çok Türkiye'nin bu bölgedeki yapıyı kendi kontrolüne almak istemesi ve İngiliz/ABD güdümünde bir Kürt Devleti kurulmasının önüne geçmek için gerçekleştirilmiştir.⁶⁹ Zira Türkiye hem ABD'nin yanında Irak'a karşı kurulan koalisyona katılmış hem de ABD tarafından desteklenen bölgedeki özerk Kürt yapısına karşı çıkmıştı. ABD ve İngiltere'nin bölgeye yönelik ve Türkiye'yi kuşatan bu politikası aslında Türkiye'yi bir seçim yaptırmaya zorlamak için kurgulanmış bir paradoks gibiydi.⁷⁰ Türkiye, tarihi bağlarının bulunduğu bölge insanını karşısına almamak ve yıllardır uğraştığı terör sorununa karşı buradaki Kürtleri kazanmak için diyalog yolunu kullanmış ve Saddam birliklerinin saldırılarına maruz kalan toplamda 500.000 aşkın Musul Vilayeti'nde yaşayan Kürt unsurları sınırlarına kabul etmiştir.⁷¹

Nihayetinde 4 Temmuz 1992'de bölgesel hükümet tesis edilmiş ve Kerkük, Erbil, Dohuk ve Süleymaniye'ye içine alan fiili bir devlet yapısı teşekkül edilmiştir.⁷² ABD'nin 2003'te gerçekleştirdiği Irak işgali sonrası, Irak'ın sözde normalleşmesi adı altında yeni anayasa hazırlanarak halk oylamasına sunulmuştur. 2005 yılındaki bu oylamada Türkmenler ile Sünni Arapların karşı çıkıp hayır oyu vermesine rağmen kabul edilen yeni Irak Anayasasında, federal sistem kabul edilmiş ve bugünkü Irak Bölgesel Kürt Yönetimi (IBKY) resmen ortaya çıkmıştır.⁷³

Bu süreçte ABD ile ittifak içine girerek nüfuz alanlarını genişleten bölgesel Kürt yönetimi, Irak tarafından resmî olarak varlığını tanıyan ve günümüze ulaşan bir yapıya ulaşmıştır. Fakat son gelinen süreçte IBKY'nin gerçekleştirmeyi planladığı özerk Kürt bölgesinin bağımsız olması ve bu kapsamda Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu, bölgedeki çözümsüzlüğü daha da arttırmaya yönelik bir girişim olmuştur. Fakat Eylül 2017'de yapılan referandumunda "Evet" oyu çıkmasına rağmen başta Türkiye olmak üzere Irak merkezi hükümetinin de karşı çıkması ve birçok yaptırım devreye sokması sonucu bu girişim nihayete

68 Turan Silleli, *1958'den Günümüze Türkiye-İrak İlişkileri*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2005, s. 163-164.

69 Yılmaz, *Irak Dosyası*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2011, s. 123-125.

70 Ergün Bakış, *Türkiye-İrak İlişkileri Işığında Kuzey Irak Süreci*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2004, s. 167-180.

71 Zafer Akbaş, *Irak Sorunun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Barış Kitap, Ankara 2011, s. 120.

72 Sait Yılmaz, *Irak Dosyası*, s. 137-148.

73 Hamad Lak, *Türkiye-İrak İlişkileri (1920 – 2010)*, s. 121.

endirilememiştir. Zira Türkiye'nin rızası ve hilafına yapılacak bu hareket, bölgeyi daha karmaşık bir ortama sürükleyeceği gibi Türkiye için de muhtemel yeni tehditleri oluşturacağı aşikârdır.

Irak'ın kuzeyinin federatif “*Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi*” adı ile bölünmesi sonucunda, Türkiye'nin Irak hududu coğrafyanın da etkisiyle terör yuvası haline gelmiştir. Gerek Irak Merkezi Hükümeti gerekse yerel Kürt yönetiminin bu bölgede herhangi bir varlık ve otorite gösterememesi, sınır hattının büyük bir kısmının terör mensuplarının kullanımında kalmasına sebep olmuştur.

Terör örgütü tarafından Türkiye'de yapılması planlanan terör eylemlerini gerçekleştirmek için Kandil başta olmak üzere Türkiye sınırı boyunca çevre kamplardaki terör örgütü mensupları Türkiye'ye çeşitli bölgeler üzerinden sızmaya başlamış ve Türkiye'nin muhtelif noktalarında terör eylemleri yapmışlardır. Terör örgütünün asker, polis, korucu, memur ve sivil tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını hedef alması karşısında ve de Irak Hükümeti'nin yıllardır PKK'yı engelle(ye)memesinden ötürü Türkiye Cumhuriyeti gerek yurt içinde gerekse sınır ötesine geçerek Irak'ın kuzeyinde askerî harekâtını arttırmış ve bölgenin terörden arındırılması noktasında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bilhassa 2016 yılından itibaren bölgede başlatılan Terörle Mücadele Harekâtı ile sınır ötesinde icra edilen Pençe 1, Pençe 2, Pençe Harekâtları, Pençe-Kartal ve Pençe Kaplan Harekâtları ile Irak kuzeyindeki terör örgütünün varlığı büyük ölçüde temizlenmiştir. Operasyonları icra eden Türk Silahlı Kuvvetleri, hudutların güvenliğini bölgedeki askerî varlığıyla sağlamakta ve terör örgütünün tamamen bitirilmesine yönelik operasyonlarını kararlılıkla sürdürmektedir.⁷⁴

Tüm bu harekât ve operasyonlar, uluslararası hukuk ve meşruluk açısından Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ilgili 51. maddesinden doğan sınırlarının meşru güvenliğini sağlama ve BM Güvenlik Konseyinin terör örgütleriyle mücadele etme kapsamındaki kararları ile Türkiye-Irak arasında mevcut antlaşmalar ve sınır protokollerinde yer alan mutabakatlara uygun olarak meşru bir şekilde icra edilmektedir.

Esasında bölgede kurulmaya çalışılan herhangi bir yapı veya devlet, ister Irak Devleti'nin isteği ile olsun ister cebren olsun, Türkiye-Irak arasındaki antlaşma ve sınır maddelerine aykırı olup Türkiye'nin statüko-ante (önceki durum) kaynaklanan hakkını kullanabilme tartışmalarını da beraberinde getirmektedir.

74 Millî Savunma Bakanlığı Resmî Sitesi, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/9122020-26078>, [10.01.2021 Tarihinde Erişildi]

Türkiye'nin tarafından bu hakkın, "1926 Ankara Antlaşması'nın 1. 3. ve 5. Maddeleri ile 1946 tarihli Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın" 11. maddesine göre; uluslararası meşruluk bağlamında kullanılabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.⁷⁵ Her ne kadar Türkiye-İrak arasındaki ilgili maddeler doğrudan askeri harekât seçeneğini açıkça tanımlamasa da taraflar arasındaki sınır tanımlarının ve sınır güvenliğinin çok açık olması Türkiye'nin uluslararası arenada elini güçlendirmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin dört asır boyunca huzur ve adaletle yönettiği bu toprakların Birinci Dünya Savaşı sonunda Türk idaresinden ayrılması, bölgenin 100 yıla yakın süredir karışıklık ve kaos içerisinde kalmasının önemli bir nedeni olmuştur. Zira bölgeyi bir arada tutan gücün bölgeden çekilmesi ile yabancı güçlerin kendi çıkarlarını devam ettirmek için menfaatleri kapsamına uyguladıkları politikalar, bölgede kalıcı istikrar tesis edilmesi önündeki en büyük engeldir.

Bölgedeki istikrarsızlığın geçen yıllar içerisinde artması ve Türkiye'yi etkilemesi de üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konudur. Özellikle Türkiye sınırları dışında kalan Musul Vilayeti bölgesinde, 40 yıla yakın bir süredir varlığını devam ettiren terör sorununun, bu çözümsüzlükle çok yakın ilişki içerisinde olduğunu görmek mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı sonunda İngilizlerin Musul Vilayeti'ni işgal etmesinin ardından bölgede bir Arap Devleti ve hatta bir Kürt Devleti kurma çalışmaları olmuştur. Bu çabalar sonucunda Arap Devleti olarak Irak Krallığı bu topraklarda tesis edilmiştir. Türkiye'nin Mîsâk-ı Millî toprakları kapsamında sınırlarına dâhil etmek istediği Musul Vilayeti de 1926 Ankara Antlaşması ile Irak'a bırakılmıştır. Fakat bölgenin Irak'a bırakılması sorunu çözmemiş, bilakis Türkiye sınırlarından kopartılması, büyük güçlerin bu bölgeyi istedikleri gibi yönlendirmesine ve karıştırmasına sebebiyet vermiştir.

Esasında Birinci Dünya Savaşı süresince önemli bir kısmı kaybedilmemiş bu topraklar, Mondros Mütarekesi sonrası haksız ve hukuksuz olarak işgal edilmiştir. Millî Mücadele'nin başlaması ile bölge halkı ve aşiretler işgale karşı çıkmış; Kürt aşiretleri, Türkmen grupları ve bazı Arap aşiretleri kendi imkânlarıyla İngilizlerle mücadele ederek Türk idaresine bağlı kalmak için çaba harcamıştır. Musul

75 Refik Turan, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Mîsâk-ı Millî Devamlılığı", *Yeni Türkiye*, Yıl.23, S. 93, Ocak-Şubat 2017, s. 17.

Vilayeti halkının, Türk idaresine olan bağıllığı, dönemin askerî istihbarat raporları ve mülki idare yazışmalarının yer aldığı arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir. Türkiye'nin Millî Mücadele dönemi sonlarında bölgeye yönelik yaptığı askerî harekât (Revanduz Harekâtı) halkın isteğini ve Mîsâk-ı Millî sınırlarını temin etmeye yönelik olmuştur da Türkiye istediği sonucu elde edememiştir.

Türkiye'nin Lozan görüşmeleri başta olmak üzere 1924 Haliç Konferansı görüşmeleri ve 1925 Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin hakemliği süresince, İngiltere Hükümeti'ne karşı yürüttüğü diplomatik çabalar, Musul Vilayeti'nin Türkiye sınırlarına katılması için olmuştur. Fakat İngiltere'nin 1926 yılına kadar olan süre zarfında, Musul politikasını kendi istediği şekilde yönlendirdiği ve nihayetinde 5 Haziran 1926 Ankara Antlaşması ile Türkiye'yi Musul'dan feragat etmeye mecbur ve ikna ettiği görülmektedir.

Dolayısıyla bölgenin Türkiye için önemi, en başta Mîsâk-ı Millî toprakları olmasından ileri gelirken, günümüzde Musul Vilayeti dâhilinde cereyan eden olaylar terör örgütünün Türkiye sınır hattında faaliyet göstermesi ve tehdit oluşturması bunun yanı sıra zaman zaman tesis edilmeye çalışılan bağımsız Kürt devlet yapısı, Musul Vilayeti'nin sınırdışı olarak Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin her türlü tehdit ve tehlike ile uygulanmak istenen yeni projelere karşı geliştireceği politikalar ve tezler, şüphesiz bölgeyle olan tarihi bağları ve antlaşmalar ortaya konulmuş sınır haklarıyla ilgilidir. Türk ordusunun Şırnak ve Hakkari il sınırlarının güneyindeki Irak'ın kuzeyindeki topraklarında, Zaho, Dohuk, Akra, Barzan, Zibar, Hakurk, Kandil ve Soran, İmadiye (Amedi) hattında icra ettiği terör örgütüne karşı askerî harekât ve operasyonlar bu kapsamda kritik öneme haizdir. Türk ordusunun bölgeyi terör unsurlarından temizleyerek sınır ötesinde kontrol altına aldığı bölgelerde üsler kurması ve bölgede güvenlik ve istikrar temin edilene kadar konuşlanmayı sürdürmesi hem kendi beka meselesi açısından hem de bölgenin ve bölge halkının güvenliğine katkı sağlaması bakımında stratejik bir adım olarak görülmelidir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Emniyet Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî (DH. EUM. AYŞ): 27/40, 29/85.

Dâhiliye Emniyet Umûmiye Müdüriyeti 6. Şube (DH. EUM. 6. Şb): DH. EUM. 6.Şb. 40/22.

Dâhiliye Kalem-i Mahsûs (DH. KMS): DH. KMS. 53-3/65.

Dâhiliye Şifre (DH. ŞFR): DH. ŞFR. 656/110, 658/149.

Hâriciye Siyâsî (HR. SYS): 2304/08-07-02, 2304/08-07-03, 2304/08-07-04, 2304/08-22, 2656/7-17.

Cumhuriyet Arşivi

Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) Fonu, 30.18.1.1/11.55.3.

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih, Arşiv, Strateji, Etüt Daire Başkanlığı (ATASE Arşivi)

Atatürk Koleksiyonu (ATAZB)

23/50-6.

İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH)

101/11, 104/14, 116/5, 1547/32, 1164/59.

Kitâbî Kaynaklar ve Araştırma Eserler

Akbaş, Zafer, *Irak Sorunun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Barış Kitap, Ankara 2011.

Aydın, Mesut, *Türkiye ve Irak Hududu Mes'alesi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Bakış, Ergün, *Türkiye-İrak İlişkileri Işığında Kuzey Irak Süreci*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2004.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Budak, Mustafa, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, 5. Bsk, İstanbul 2014.

Budak, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S.71, 2020/1.

Buzpınar, Ş. Tufan, “Suriye (*Tarih / Osmanlı Dönemi*)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XXXVII, s. 553.

Demir, Enes, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mısâk-ı Millî II*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2017.

Demir, Enes, *Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Filistin ve Suriye’den Nasıl Geri Çekildi?*, Hiper Yayınları, İstanbul 2019.

Demirci, Nefi, *Musul’un Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

Eroğlu, Cengiz; Babuçoğlu, Murat; Özdil, Orhan, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara 2005.

Gündüz, Ahmet, “Kerkük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XXV, s. 290-292.

Kaynak, Muhteşem, vd., *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*, Tanmak Yayınları, Ankara 1992.

Kılıç, Remzi, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011.

Kodal, Tahir, *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Marion Farouk Sluglett - Peter Sluglett , “Irak (Tarih/Son Dönem)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.19, s. 95-99.

Marufoğlu, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998.

Millî Savunma Bakanlığı Resmî Sitesi, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/9122020-26078>, [10.01.2021 Tarihinde Erişildi]

Öke, Mim Kemal, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993.

Öke, Mim Kemal, *Musul-Kürtistan Sorunu 1918-1926*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.

Öztürk, Mustafa, “TBMM’nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası (Misâk-ı Millî Haritası)”, *Askeri Tarih Bülteni*, S.48, Şubat 2000.

Payman, Abdullah Hamad Lak, *Türkiye-Irak İlişkileri (1920 – 2010)*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2015.

Qassam Kh. Al-Jumaliy, İzzet Öztoprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Saatçi, Suphi, “Irak Türkleri'nin Varlığını Yaşatma Mücadelesi Tarihinden Çizgiler”, *Türkiye Dışındaki Türk Milliyetçiliği (Tebliğler)*, Ocak Yayınları, Ankara 1995.

Sami Es-Sakkar, “Musul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XXXI, s. 361-363.

Silleli, Turan, *1958'den Günümüze Türkiye-Irak İlişkileri*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2005.

Sonat, Ramazan, *Harb-i Umûmî'de Bağdat (1914-1918)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2017.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Şenoğlugil, Murat, *Nesturi İsyam ve Musul Sorununa Etkileri*, (İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

Taşkıran, Cemalettin, “Atatürk ve Mîsâk-ı Millî'ye Ait Bir Belge”, *Yeni Türkiye*, Yıl.23, S.93, Ocak-Şubat 2017.

Turan, Refik, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Mîsâk-ı Millî Devamlılığı”, *Yeni Türkiye*, Yıl:23, S.93, Ocak-Şubat 2017.

Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt, Güney Cephesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Türk İstiklal Harbi ve Mondros Mütarekesi Tatbikatı I, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Türkmen, Zekeriya, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

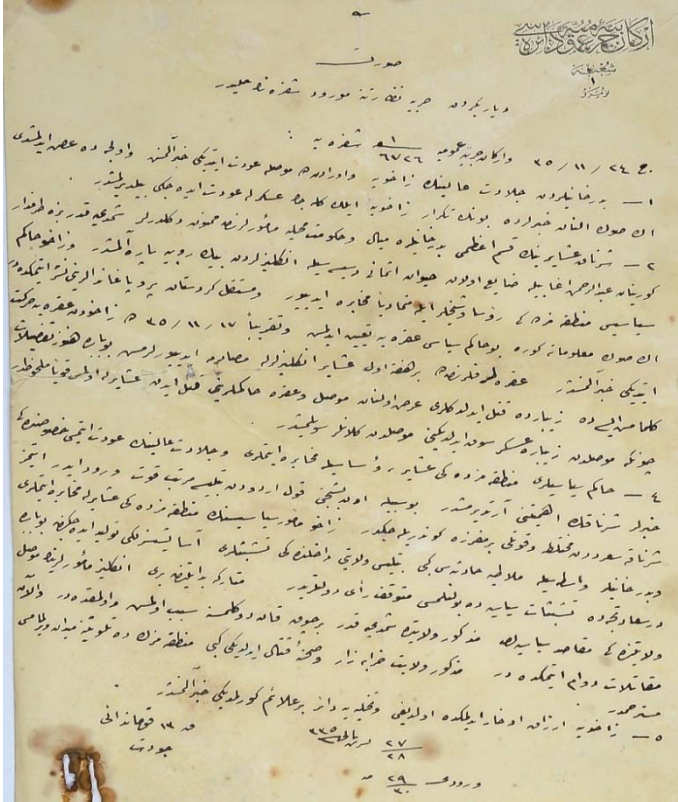
Yazıcı, Nevin, “Musul Sorunu Çerçevesinde Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri (1926-1938), *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

Yazıcı, Nevin, “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, *CTAD*, Yıl.7, S.14, Güz 2011.

Yılmaz, Sait, *Irak Dosyası*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2011.

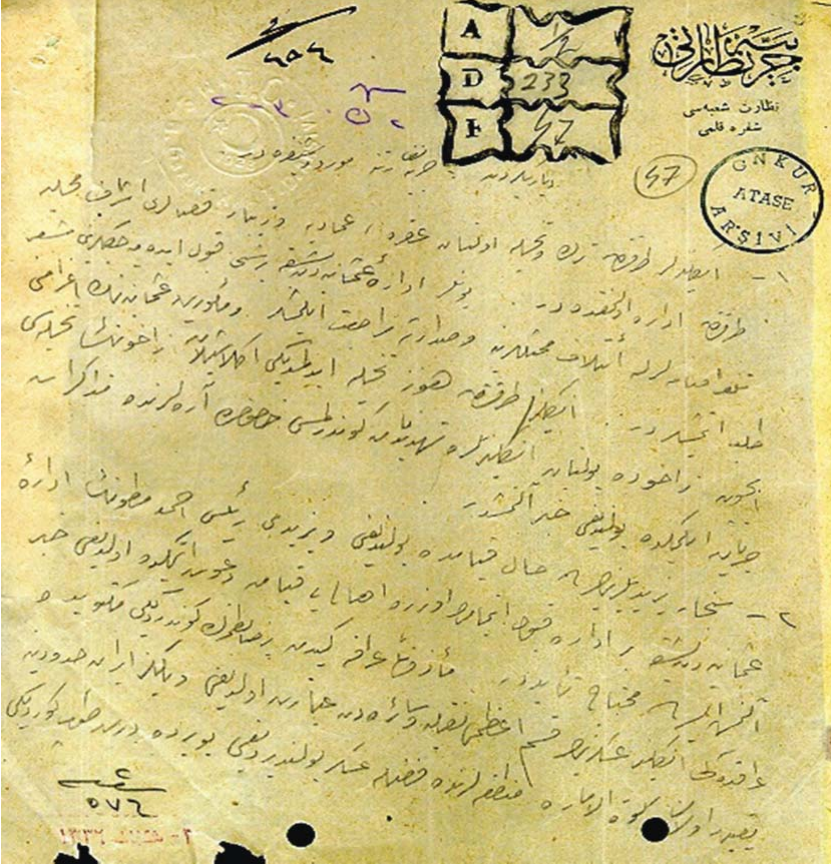
Ekler

Ek 1: İngilizlerin Kürtleri tahrik ederek Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettirmeye çalışıklarına dair 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezâretî'ne gönderilen surat

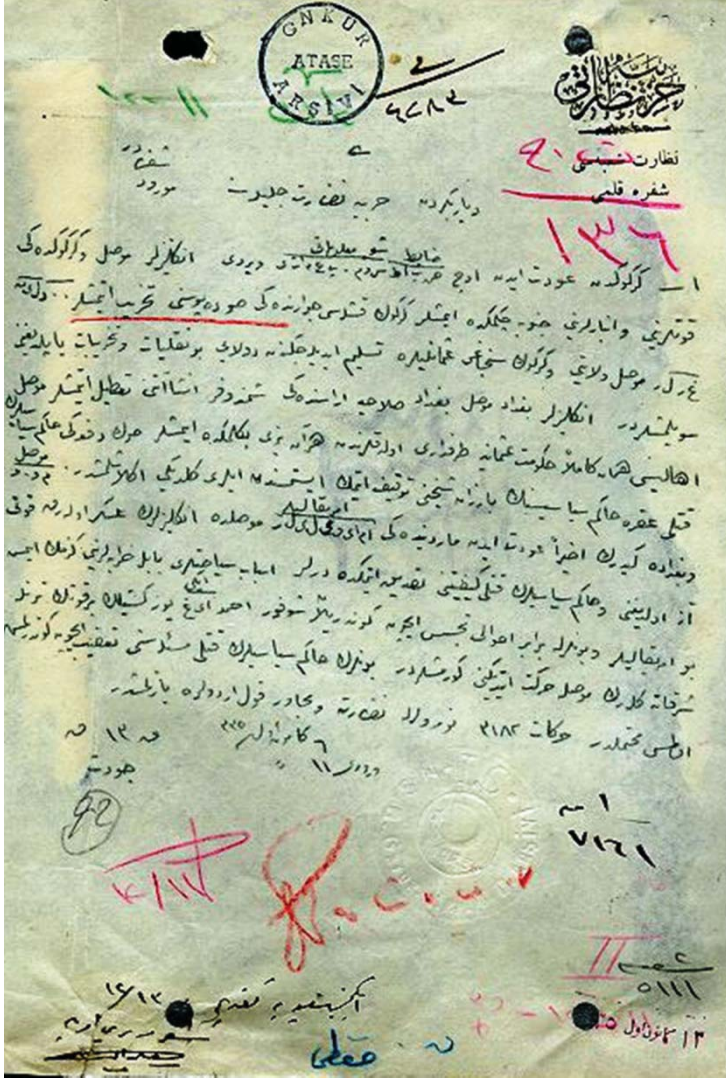
Ek 2: Zibar, Akra, İmâdiye, Revanduz ve diğer bölge halkının, şehirlerini işgal eden İngilizlerle mücadele ederek geri çekilmeye mecbur bıraktığı ve Osmanlı memurlarının istediğine dair 13. Kolordu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazı

ATASE. İSH. 116/5.

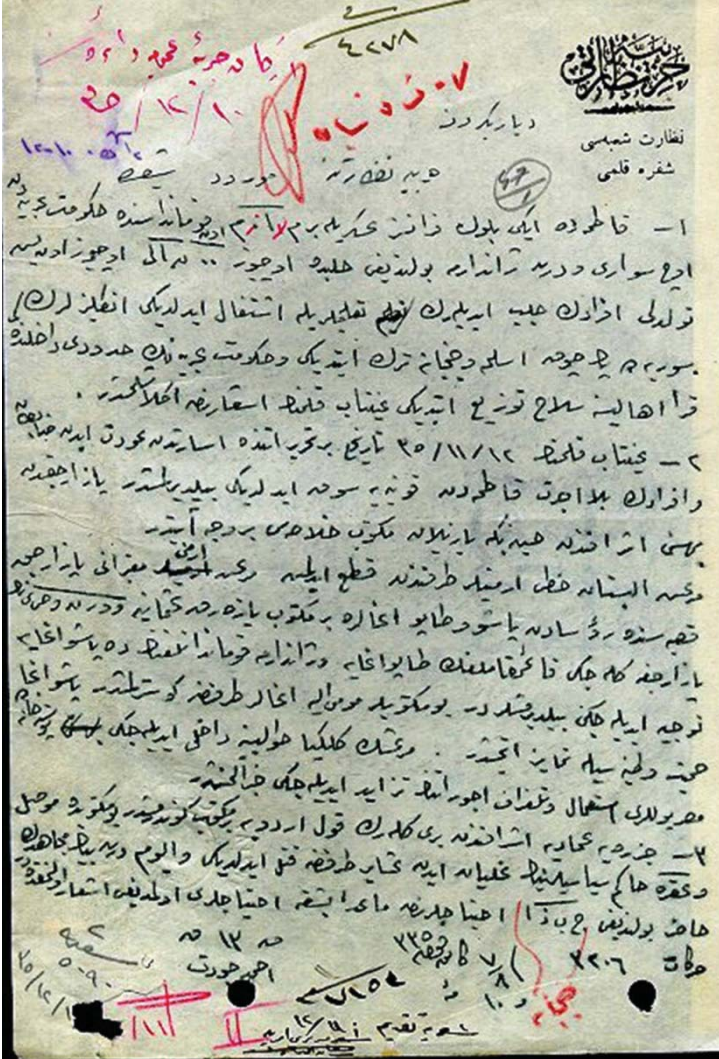

Ek 3: 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'in Harbiye Nezâreti'ne yollanan raporda, Musul ahalisinin büyük bir çoğunluğunun Osmanlı taraftarı olduğu ve Osmanlı Ordusu'nu şehre beklediklerine dair yazısı

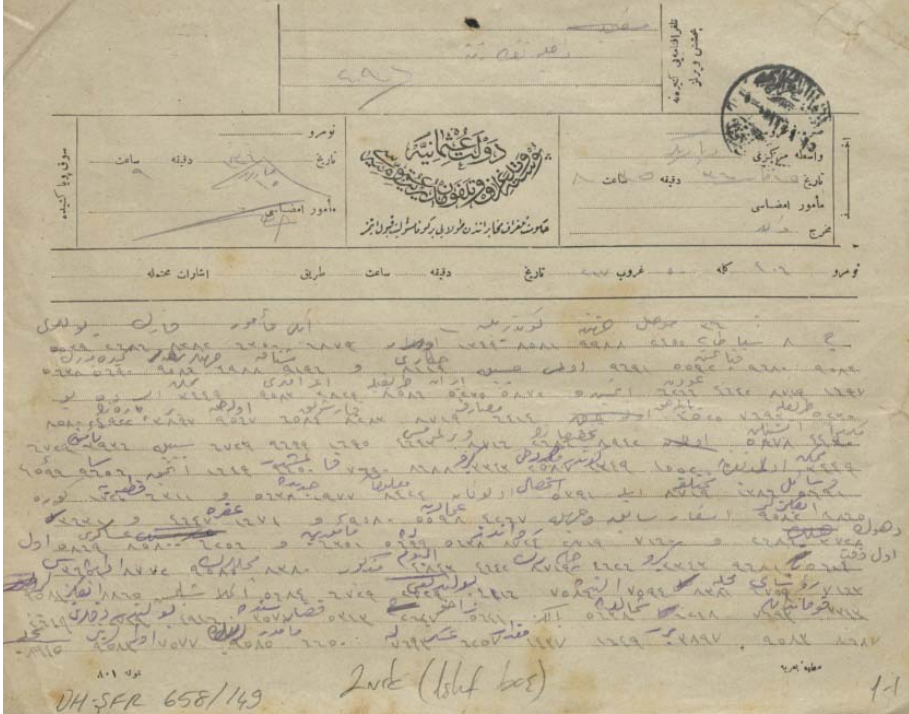

ATASE. İSH. 116/5.

Ek 4: 13. Kolordu Kumandanı Ahmed Cevdet Bey tarafından Harbiye Nezâreti'ne gönderilen 13 Aralık 1919 tarihli raporda Akra'lıların İngilizlerin bölge sorumlusunu öldürdükleri ve 1.000 mücahidin savaşmak için cephaneye ihtiyaç duyulduğu hakkında rapor

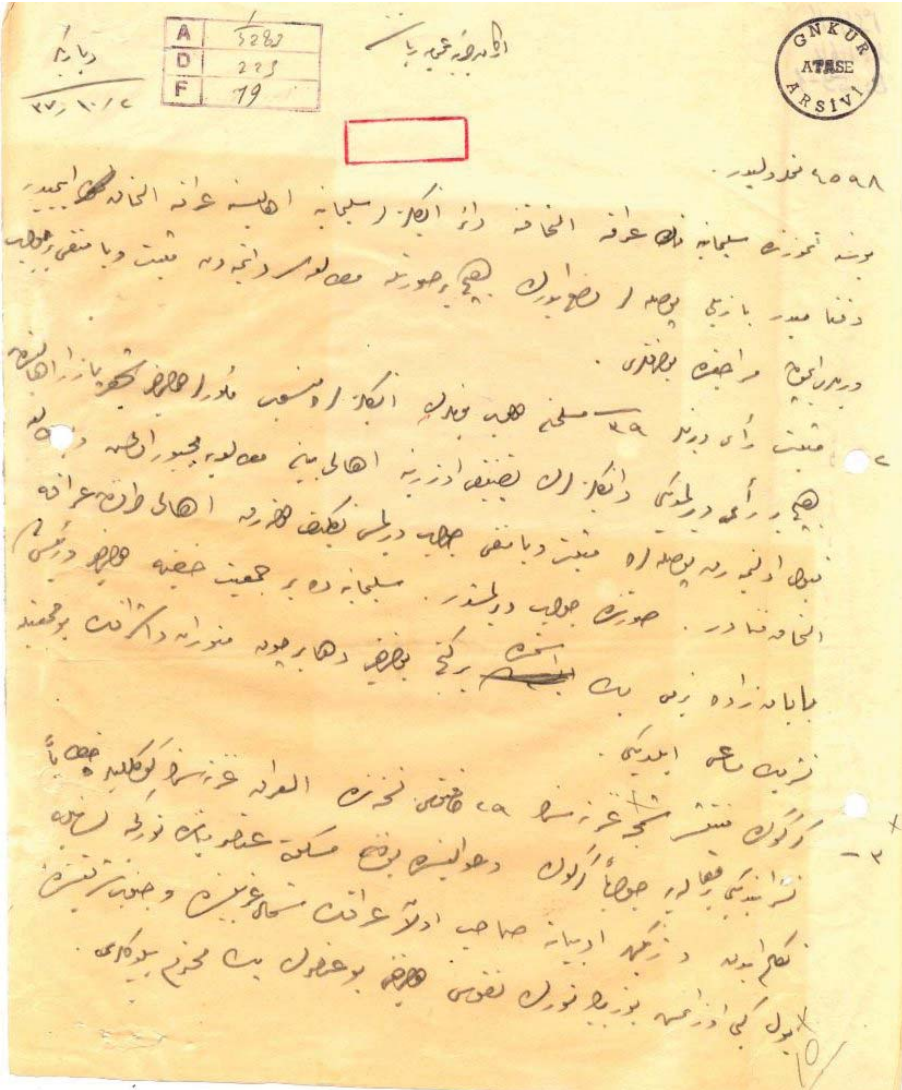
Ek 5: Revanduz, İmâdiye, Akra ve Dahok'ta İngilizlerin geri çekilip idareyi mahalli reislere bıraktığı ve bu aşiret reislerinin de Osmanlı hâkimiyetine geçmek için memur talep ettikleri hakkında Van Valisinin Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği şifreli telgrafı

BOA. DH. ŞFR. 658-149.

Ek 6: Türkiye'ye bağlanmak isteyen ve halkının çoğu Kürt olan Süleymaniye bölgesinde İngilizlerin yaptıkları Irak'a katılmak fena mı iyi mi? sorusuna halk fenadır cevabına dair Erkan-ı Harbiye'ye gönderilen rapor

ATASE. İSH. 1164/59.